

KIELI JA VALTA: näkökohtia kulttuurirelativismista totalitarismin kielitieteeseen

Ilmari Susiluoto

ABSTRACT

Language and Power: From Cultural Relativism to the Linguistics of Totalitarianism

The article has as its point of departure the notion that language can be understood as an index of culture. The comparison of these indexes gives us in addition to purely linguistic information also data concerning such processes as acculturation, diffusion and evolution. These processes, if meaningfully related to other social phenomena, may give us an insight into politics and power relations. — Seen from this perspective, translatability of concepts may also be of political relevance. The Russian revolutionary movement is taken as an example of intimate interconnections between language and power. The translation process of Hegelian Marxist terms into Russian, although initially a brilliant intellectual exercise, came to an end during *Stalin's* reign. This »impoverishment» of language may have been related to the creation of nationwide political symbols, the national background of Soviet leaders, and fermented social mobilization. As a result Marxism, instead of being an analytical device, was transformed into »everyday speech». This situation was also the motivational background for Stalin's »linguistic notes» in which he established »the third category», language, which was independent of both base and superstructure. That these linguistic notes had direct political implications was evident. — The article ends by referring to the importance of cultural relativism as a research program, the best representative of which in Finland has been the Westermarckian school of social anthropology.

1. Yhteiskuntatieteet ja luonnollinen kieli

Nykyään yhteiskuntatieteissä vallitsevat arvostukset korostavat matematiikan, tilastotieteen ja kvantitatiivisten menetelmien merkitystä. Tieteen tehtävänä on etsiä 'tosiasioita', jotka ovat ilmaistavissa yksiselitteisesti. Luonnollinen kieli on ikäänkuin vain apuväline abstraktisia korkeuksia kurottavan Tiedemiehen käsissä. Luvut täytyy toki tulkita ja faktoreille antaa osuva nimi. Tähän luonnollinen kieli sopii, kun ei ole vielä keksitty eksaktimpia ilmaisukeinoja.

Tämän ideaalin ja yhteiskuntatieteellisen käytännön ristiriita on ilmeinen yhtä hyvin logiikan kuin luonnollisen kielenkin kannalta. Loogikko ei useinkaan voisi hyväksyä yhteiskuntatieteellisten tutkimusten tapaa siirtyä luvuista 'tosiasioiden' tulkintaan. Luvun ja tulkinnan välinen yhteys on usein imaginaarinen ja suoritettut laskuoperaatiot 'luvattomia'. Kielen tuntija taas tuskahtuu käytetyn luonnollisen kielen triviaalisuudesta, tiedemurteen sisällöttömistä lainasanoista ja kieleen sisältyvien vaihtoehtoisten tulkintamahdollisuuksien laiminlyönnistä.

Sekä logiikka että kielioppi kuvaavat, tosin eri perspektiiveistä, yhteiskuntatieteen 'esineistymistä'. Tutkimuksen tuloksista on tullut ikäänkuin 'yhteiskuntakappaleiden' pituuksien, painojen ja tilavuuksien luetteloita. Luonnollisesta kielestä on tullut 'epäongelma'. Mutta ongelman häviäminen tutkijan tietoisuudesta ei välttämättä merkitse sitä, että itse ongelma olisi hävinnyt. Ajattelun ja luonnollisen kielen välinen yhteys on ehkä filosofisessa mielessä problemaattinen. Silti on ilmeistä, että yhteiskuntatieteilijät hahmottelevat ongelmansa juuri luonnollisella kielellä ja mieltävät logiikankin luonnollisen kielen kautta. Juuri tästä syystä kieltä on tärkeä tutkia: se ei ole avain pelkäämään yhteiskuntatieteeseen, vaan myös sen tutkimuskohteeseen.

Luonnolliset kielet ovat tavallaan enemmän kuin kieliä. Ne sisältävät erilaisia sitoumuksia ja ne hahmottelevat maailmaa eri perspektiiveistä. Indoeurooppalaisissa kielissä substantiivit, adjektiivit ja verbit ovat kieliopillisia perusyksikköjä ja lauseet ovat näiden osien kombinaatioita. Muissa kielissä ei välttämättä vallitse samanlaista säännönmukaisuutta. Esimerkiksi joissakin intiaani-kielissä subjekti ja predikaatti eivät ole erotettavissa, vaan muodostavat tapahtumaa kuvaavan kokonaisuuden. Aikamuodotkaan eivät noudata kaikkialla meille tuttuja jakoja. Hopi-intiaanit eivät tee eroa imperfektin ja presensin välillä. Maailman tapahtuminen näyttäytyy heille joko manifestina (aikamuodosta riippumatta) tai ei-manifestina, so. sellaisena, jota konkreettisesti ei ole tai ei ole ollut olemassa ja käsittää tulevaisuuden ja 'mentaalisen'.¹

Näistä havainnoista *Benjamin Lee Whorf* päätyi tunnettuun hypoteesiinsa, jonka mukaan lingvistiset rakenteet määräävät, mitä yksilö näkee maailmassa ja kuinka hän itse asiassa ajattelee. Koska kielelliset rakenteet vaihtelevat, niin seurauksena on myös erilaisten maailmankuvien synty. Whorf ei halunnut asettaa maailmankuvia paremmuusjärjestykseen. Ne olivat kaikki yhtä valideja. Tätä tarkoitti hänen kuuluisa rinnastuksensa suhteellisuusteorian ja Hopi-intiaanien Weltanschauungin välillä.² Vaikka emme sanatarkasti hyväksyisikään Whorfin näkemystä kielen ja maailmankuvan välisestä yhteydestä, avaa hänen hypoteesinsa mielenkiintoisia tutkimusperspektiivejä myös 'politiikan kielitieteelle'.

Jos kielet käsitetään samanarvoisiksi mutta erilaisiksi näkökulmiksi maailmaan, ensiarvoisen tärkeäksi tehtäväksi yksittäisten kielten tutkimisen lisäksi tulee niiden vertailu. Tällä tavoin tulee mahdolliseksi etsiä kielten ja ajattelun yhteisiä alueita ja leikkauspisteitä yhtä hyvin kuin toisistaan eriytyneitä kehityslinjoja.³ Poliitiikan tutkijan erityisen mielenkiinnon kohteina tulisi tällöin olla politiikkaan ja valtioon liittyvien käsitteiden luonne ja levinneisyys eri kielissä.

Suomen kielessä silmiinpistävää on valtioelämää kuvaavien sanojen vierasperäisyys ja nuoruus. Sosiaalisen organisaation perusyksikköjen vanhat juuret taas ovat kotimaassa. Ruotsin vallan aikana puhuttiin valtion sijasta 'riikistä' ja 'kruunusta':

»Ylitzten caiken Ruotzin ei pidhe oleman mwta quin yxi kuningalinen Crunu, ia yxi kuningas, ionga tule hallita ia wallita, linnat ia maakunnatt.»

Martti Rapola on paikantanut valtio sanan synnyn Venäjän vallan aikaan, jolloin etsittiin 'riikin' tilalle toisia ilmaisuja. Näitä olivat mm. 'valde', 'valteinen' ja 'valle'. Rapolan mukaan valtio sanan varsinaiset käyttöönottajat olivat Paavo Tikkanen ja Rietrikki Polen.

Olipa valtion 'keksimisen' suhteen kuinka hyvänsä, on syytä kiinnittää huomiota myös laajempaan kielten vertailuun. Venäjän kielessä valtaa tarkoittavan 'vlast' sanan oletettu kantaslaavin muoto on 'voldti'. Tästä taas on olemassa yhteys vielä nykyäänkin käytössä olevaan hallintoaluetta tarkoittavaan 'volosti' sanaan. Latvian kielessä 'valsts' tarkoittaa valtiota ja liettuan kielessä 'valšcius' merkitsee hallintoaluetta. Tämä kaikki tulee mielenkiintoiseen historiallis-antropologiseen perspektiiviin, kun muistetaan, että germaaniset 'herakansat' ovat pitkään pitäneet järjestystä itäisillä alueilla. Ja germaanisissa kielissä juuri ilmaukset 'völd', 'vald' tai 'gewald' ovat olleet valtaa kuvaavia termejä.⁴

Tieteenalamme, valtio-opin, terminologian muuttuminen valaisee omalta osaltaan näitä kielen metropoli- ja satelliittisuhteita. Kun riikin ja valtion tilalle on astunut 'politiikka', niin kyse ei ole suinkaan ollut mistään antiikin 'poliksen' renesanssista, vaan aivan tietyn kulttuurin ja aikakauden 'politiikan' tunkeutumisesta pohjoiseen periferiaan.

Vaikka hyväksyttäisiin Whorfin käsitys kielten periaatteellisesta samanarvoisuudesta, niin historiaa tutkien voidaan päästä selville myös kielten välisestä tosiasiallisesta eriarvoisuudesta ja väkivallasta, akkulturaatiosta, evoluutiosta ja diffuusiosista. Tieteellisten ja ideologisten 'monokulttuurien' syntyessä ja laajentuessa yli koko maapallon inhimillisen evoluution korkeimmat tuotteet, luonnolliset kielet, ovat joutuneet uhanalaisiksi. Luonnonsuojelun lisäksi pitäisi ilmeisesti alkaa puhua kielten suojelusta, ei sanan konservatiivisessa ja nationalistisessa mielessä, vaan siinä mielessä kuin biologit ajattelevat: kielten 'geenipoolin' taltioiminen merkitsee ihmisen elinvoiman ja mielikuvituksen rikkauksen säilyttämistä.

Tämän kysymyksen laajakantoisuus paljastuu vasta, kun tajutaan, että luonnolliset kielet voivat säilyä vain eläen. Ne ovat sidottuja niitä säilyttäviin ihmisiin, talouteen, yhteiskuntaan, kulttuuriin. Kielten taltioiminen sanakirjoihin on tietenkin tärkeää, mutta se voi merkitä myös lopun alkua: kielen kuolementumista.

Aivotietokoneen virittäminen muulle kuin tutulle luonnolliselle kielelle vaatii enemmän tai vähemmän ponnistusta, olipa tämä toinen kieli sitten ALGOL tai vaikkapa serbokroatia. Ei tarvitse olla kansatieteilijä sen enempää kuin tietokone-ekspertti huomataksaan, mikä ero kulkee esimerkkikielienne välillä. ALGOL on eksakti, tietyllä alueella helposti hyödynnettävä kieli. Mutta voisi olla erinomaisen hankalaa ilmaista tällä kielellä serbokroaattia puhuvalle ystävälle tulisesti rakastuneensa häneen.

Kun venäläinen lausuu — ainakin tarpeeksi juhlallisessa ympäristössä — sanan isänmaa, 'rodina', niin tuossa sanassa on mukana hitunen myös Volgan hidasta juoksua ja arojen tuoksua. Luonnollinen kieli kuljettaa mukanaan

assosiaatorakenteen ja historiansa. Se on 'elävä'. Keinotekoiset kielet ovat 'kuolleita', samanlaisia kuin ihmisten kehittälemät muutkin tekniset apuvälineet. Kielen elinvoimassa piilee yhteiskuntatieteiden merkitystä ajatellen eräänlainen kohtalonkysymys. Joskus tuntuu nimittäin siltä, että sitä mukaa kuin yhteiskuntatieteilijät kuolettavat kieltään, heidän paikkaansa yhteiskunnassa astuvat täyttämään historioitsijat, kirjailijat, runoilijat, poliitikot.

Tämä on ymmärrettävää. Asialle voisi esittää jopa täsmällisen ilmauksen kuolleella kielellä. Kysymys on informaation välityksen nopeudesta, ymmärrettävyydestä, osuvuudesta. Jos ja kun yhteiskuntatiede jää näillä alueilla jälkeen muista ilmaisumuodoista, sen pahempi yhteiskuntatieteelle!

2. Rituaali, kieli ja valta

Sotia on käyty siitä, tehdäänkö ristinmerkki kahdella vai kolmella sormella. Ja verta on vuodatettu myös erilaisten uskontunnustusten vuoksi. Näissä kiistoissa tietty merkki tai sanajärjestys on merkinnyt suurin piirtein samaa asiaa kuin sotilaan univormu, joka jakaa maailman ystäviin ja vihollisiin, lojaaleihin ja epälojaaleihin. Juuri rituaalit osoittavat kouriintuntuvasti kieleen liittyvän valta-aspektin.

Johonkin sanajonoon liitetään tiettyjä mielikuvia ja uskomuksia. Sanajonon hyväksymistä tai hylkäämistä tuetaan sanktioin, jotka riippuvat kyseisen jonon luonteesta ja käyttötarkoituksesta. On tietenkin substanssin kannalta eri asia, toistetaanko sujuvasti uskontunnustus tai läpäistäänkö yhteiskuntatieteellisen tutkinnon kurssivaatimukset. Semiotiikan kannalta kysymys on kuitenkin yhdestä ja samasta ilmiöstä. Italialainen *Umberto Eco* lisää listaan sovinnaisen tiettyjä kaavoja noudattavan kirjallisuuden ja taiteen ja arvioi: »Ne koodit, jotka hallitsevat lukemista, ovat juuri samoja, joita autoritaarinen hallitus käyttää johtakseen yksilöä kaikissa tämän toiminnoissa määräämällä ne päämäärät, jotka hänen tulee saavuttaa ja antamalla hänelle juuri ne keinot, joita hän tarvitsee näiden päämäärien saavuttamiseksi.»⁵

Koko kulttuuri, politiikka sen osana, näyttäytyy tällaisesta perspektiivistä katsoen koodien ja merkkien järjestelmänä. Kulttuuri on vankila ja sen tietyt osat muistuttavat eristyssellejä (armeijat, byrokraatit). Tällainen johtopäätös ei ole kaukana *Michel Foucaultin* 'Hulluuden historiasta', *Claude Levi-Straussin* primitiivisten yhteiskuntien ihailusta ja *Roland Barthesin* ajatuksesta, että klassinen teksti voidaan käsittää »täynnään olevaksi liinavaatekaapiksi».⁶ Ainoaksi toivoksi ranskalaiset strukturalistit näkevät muuntumiskyvyn, koodien paljastamisen ja rikkomisen, uuden luomisen. Tämä sama pyrkimys on itse asiassa löydettävissä myös modernin systeemiajattelun klassikkojen *Norbert Wienerin* ja *Ludwig von Bertalanffyn* ajatuksista. Wiener otti ihanteekseen Peter Panin »who never grows up», joka kykenee muuntumaan, oppimaan ja nauramaan ja jonka voima on juuri 'lapsellisuudessa'. Ludwig von Berta-

lanffy puolestaan oli huolissaan karsinassaan tyytyväisenä työskentelevästä tutkijasta, 'oppineesta idiootista', josta oli tullut »a cogwheel dominated by a few privileged leaders, mediocrities and mystifiers».

Strukturalismin ja systeemiteorian eri kehitelmien kriittisestä potentiaalista huolimatta näitä ajatustapoja voidaan käyttää juuri päinvastaiseen tarkoitukseen kuin oppi-isät ovat suunnitelleet. Kulttuurin koodien paljastaminen auttaa yhtä hyvin kioskikirjailijaa kuin semioottisesta vallankumouksesta haa-veksivaa boheemia. Systeemiteorian käyttöä vallan välineenä on myös hyvin vaikea estää, koska kontrollin, ohjauksen yms. käsitteisiin on sisäänrakennettu manipulaation mahdollisuus.⁷

Johdonmukaisuudessaan ranskalainen strukturalismi on paljastanut myös oman yrityksensä rajat, tavallaan epäonnistumisensa. *Johanna Enckell* kuvaa syntyneitä paradoksia kirjallisuuden osalta näin:⁸

»Ranskalaiset strukturalistit ovat paljastaneet koodien determinismin ja niiden autoritaarisen luonteen, mutta karttaen näitä koodeja he kehittävät kirjallisuutta, joka on pelkkää kaaosta, entropiaa lukijalle.»

Paljon parempi ei ole tilanne systeemiteoriankaan saralla. Oppi-isien viitoitamaa tietä ei ole noudatettu. Systeemiteorian sijasta, mutta valitettavasti sen nimissä on tarjottu lukijoille kvasisysteemiteorioita, *David Eastonin*, *Talcott Parsonsin* sosiologisia ja politologisia sovellutuksia. Funktionalismin ja yhteisyysteorian koodit on sotkettu systeemiteoriaan ja saatu aikaan käsitteellinen sekasotku.⁹ Siitä irrottautuminen merkitsisi rajua leikkausta myös kotimaasamme vallitsevaan politologiseen traditioon.

3. Käännösongelma ja valta

Kielet ovat jo itsessään teoreettisia järjestelmiä. Jos niiden avulla konstruoidaan 'toisen asteen teorioita', nostetaan myös käännöstyön vaikeusastetta toiseen potenssiin. Ongelma ei ole polttava luonontieteissä, matematiikassa ja tekniikassa, joissa 'potenssiin nostettavien' luonnollisen kielen ilmausten kompleksisuus ja lukumäärä on pieni. Mutta mitä enemmän 'toisten asteen teoria' sisältää luonnollisen kielen ilmauksia ja mitä hienosyisemmäksi sen teoreettinen kehittäminen käy, sitä vaikeammaksi tulee myös käännösongelma.

Tilannetta voidaan tarkastella myös käänteisesti. Jos halutaan helpottaa käännöstyötä, voidaan yrittää yksinkertaistaa käytettyä luonnollista kieltä. Yhtenä esimerkkinä mainittakoon alkuasukkaiden käyttämä ns. pidgin-englanti. Kun englannin kieli riisutaan kieliopillisista hienouksistaan, substantiivit esitetään yksikössä ja genetiivi ilmaistaan substantiivia seuraavalla sanalla 'belong', saadaan aikaan erittäin konkreettinen kieli. Kömpelöillä ilmauksillaan se luo siltaa alkuperäiskulttuurin ja vieraan »korkeakulttuurin» välille, vaikka se voi käännöksessään päätyä myös hullunkurisiin tuloksiin. Niinpä tutkimus-

matkailija *Gunnar Landtman* kertoo erään papualaisen nimittäneen junaa 'höyrylaivaksi, joka käy metsässä'¹⁰. Jos korvaamme 'höyrylaivan' ilmauksella 'input of political system' ja 'metsän' määreellä 'Finland belong', emme voi olla huomaamatta tiettyä rakenteellista yhtäläisyyttä esimerkkien välillä, ei vähiten siksi, että kummassakin tapauksessa 'mennään metsään', kuten suomen kielessä asia ilmaistaan.

Kääntämiseen sisältyy myös valtaongelma. Ei ole yhdentekevää, mihin suuntaan käännöksiä tehdään, kenen toimesta ja mihin tarkoitukseen. Jo muinaisissa imperiumeissa ymmärrettiin tämän asian tärkeys valtioyhteyden ylläpitämisen kannalta. Toisaalta keskusvalta 'tarvitsi' veroja, toisaalta se tarjosi alamaisilleen oikeakielisyyttä, uskontoa ja ideologiaa. Niinpä inkojen valtakunnassa opetettiin tuleville virkamiehille veronkannon taitojen yhteydessä myös oikeakielisyyden aakkoset ja uskonnollisen symboliikan merkitys.¹¹

Kielen ja vallan kombinaatio näkyy hyvin juuri sellaisissa tapauksissa, joissa hallitsijoiden ja hallittujen luonnolliset kielet eroavat toisistaan. Suomessa tätä kehitystä on voitu seurata viimeisen 1000 vuoden aikana. Latinan kieltä käytettiin messuissa keskiajalla: *cuius regio, eius religio*. Ruotsi oli satoja vuosia byrokratian ja maan johtavan luokan kielenä. Venäjän kieli ei kyennyt saavuttamaan samanlaista valta-asemaa ehkä sen vuoksi, että sen tiellä oli — ruotsia puhuva yläluokka! Tästä perspektiivistä tulee ymmärrettäväksi myös venäläisten suhteellisen suojea suhtautuminen suomalaisten kansallisia pyrkimyksiä kohtaan. Eihän suomalaisilla ollut tukenaan lahden takana olevaa emämaata, joka olisi voinut ottaa separatistit suojiinsa. Vasta Saksa, Suomen kolmas holhooja, tarjosi tähän mahdollisuuden. Ja saksan kielihän oli sotien välisenä aikana maamme sivistyneistön ensimmäinen vieras kieli. Neljännen holhoojan valtakausi ajoittuu toiseen tasavaltaan. Englannin kieli ja anglo-amerikkalainen sivistys on tarjonnut turvapaikan niille, jotka ovat perinteisesti nähneet Venäjässä uhan suomalaisuudelle.

Tämä on johtanut tilanteeseen, jossa venäläinen ja neuvostoliittolainen kulttuuri tunnetaan vain fraseologian tasolla ja jossa ruotsalaisuus ja saksalaisuuskin ovat joutuneet tinkimään entisistä valta-asemistaan.

Kielen ja vallan kombinatoriikkaa voidaan jatkaa myös yhden kielen 'sisälle'. Jonkun murteen julistaminen kirjakieleksi on lähellä eri luonnollisten kielten suhteiden järjestelyä. Problematiikka monimutkaistuu sitä mukaa, kun ryhdytään tutkimaan kielen käyttäjien erilaista asemaa kielen suhteen. On kuvaavaa, että luonnollisen kielen mestarit, runonlaulajat, eivät olleet pelkästään perinteen välittäjiä, vaan myös itse loivat kieltä. Osuva, tilannesidonainen kieli-keksintö oli osa elämän tajunnanvirtaa. Jostain aivan toisenlaisesta pyrkimyksestä on kysymys silloin, kun munkkiluostareissa, puoluekouluissa tai byrokratioissa ryhdytään luomaan kieltä. Aidon luovuuden tilalle astuu kuuliainen luovuus, josta yleensä jonkin ajan kuluttua jää jäljelle vain kuuliaisuuden vaatimus. Esimerkkinä tämän tyyppisestä kielen luomisesta voidaan mainita Mestari *Eckhartin* toiminta. Hän havaitsi, ettei saksan kieli tarjonnut mahdollisuuksia ilmaista mystistä kokemusta. Niinpä hän uskontotieteilijä *Helmer*

Ringgrenin mukaan joutui luomaan erityisen 'mystiikan kielen' muuttamalla tavallisten sanojen merkitystä ja luomalla kokonaan uusia sanoja yhdistelemällä ja johtamalla niitä vanhoista sanoista.¹² Mutta myös politiikan alalla on omat mestari Eckhartinsa.

4. Marxismia eri kielillä

'Kommunistisen puolueen manifestissa' *Marx* ja *Engels* pohtivat sosialistisen kirjallisuuden käännöstyötä ranskasta saksaan seuraavasti:¹³

»Ainoa, mitä saksalaiset kirjailijat tekivät, oli se, että he saattoivat uudet ranskalaiset aatteet sopusointuun vanhan filosofisen omatuntonsa kanssa tai oikeammin omaksuivat omalta filosofiselta kannaltaan nuo ranskalaiset aatteet. Tämä omaksuminen tapahtui samalla tavalla, jolla yleensä omaksutaan vieras kieli, kääntämällä.

On tunnettua, miten munkit kirjoittivat vanhan pakanuusajan klassisia teoksia sisältävien käsikirjoitusten tekstien päälle typeriä katolisia pyhimystaruja. Saksalaiset kirjailijat menettelivät epäpyhään ranskalaiseen kirjallisuuteen nähden päinvastoin. He kirjoittivat omia filosofisia typeryyksiään ranskalaisen alkutekstin alle.»

On tavallaan paradoksaalista, miten hyvin tämä Marxin ja Engelsin kuvaelma kääntämisestä, filosofisesta omastatunnosta ja käsikirjoitusten 'päälle' ja 'alle' kirjoittamisesta pätee heidän omaan tekstiinsä. Marxismin leviämisen historia on tulvillaan paitsi häikäiseviä voittoja myös 'typeriä pyhimystaruja' yhtä hyvin kuin 'filosofisia typeryyksiä'. Ja monet ongelmat juontavat juurensa siitä, että marxismia on omaksuttu »samalla tavalla, jolla yleensä omaksutaan vieras kieli, kääntämällä».

Vaikka on sanottu, että marxismi koostuu englantilaisesta taloustieteestä, saksalaisesta filosofiasta ja ranskalaisesta sosialismista, niin Marxin ja Engelsin ajatuskehittely tapahtui nimenomaan saksan kielellä. Dialektisen ja historiallisen materialismin esitystapa kytkeytyy, erityisesti dialektiikan osalta saksan kielen erityisominaisuuksiin. Tästä seuraa kysymys, miten marxilaisen filosofian kääntäminen on onnistunut kielille, joiden rakenne ei muistuta lainkaan saksan kieltä. Ovatko dialektiikan hienoudet esitettävissä toisilla kielellisillä instrumenteilla? Voidaanko Marxin 'Pääoma' esittää esim. kiinan kielellä siten, ettei se kadota nyansejaan tai käsitekehittelyn hienouksia? Vai olisiko niin, että kiinalaisten oma marxismin tulkinta onkin osittain sen seikan tulosta, ettei mekaaninen kääntäminen ole mielekäästä?

Tätä problematiikkaa voidaan tarkastella myös käänteisesti. Esimerkiksi *Mao Tsetungin* ajatusten kääntäminen läntisille kulttuurikielille alkaa tuottaa vaikeuksia heti, kun ylitetään yksinkertaisen fraseologian taso. Mao esittää ajatuksiaan usein vertauskuvallisesti, ottaa esimerkkejä Kiinan historiasta ja runoilee. Tällöin syntyy käännösongelma, jossa on useita tasoja ja ajatuksen ymmärtämiseksi vaaditaan kaikkien tasojen (esim. kielen säännöstö, runon

säännöstö, marxismin säännöstö) tuntemista. Asiasta antaa jonkinlaisen kuvan seuraava Maon runojen kääntäjien neuvo englannin kieliselle lukijalle, joka on tarkoitettu 'helpottamaan' tekstin ymmärtämistä:¹⁴

»All the poems in this volume are written in classical Chinese verse form. Those who carry the subtitle 'to the tune of ...' belong to the type of verse called tzu. The rest are either lu or chueh, two varieties of the type shih.

... The lu shih in this volume are of the seven-character kind. The chueh or chueh chu consists of four lines of either five or seven characters each. It is a sort of truncated lu, but the third and fourth lines, though still counterpointed in sound, need not be antithetical in sense.»

Lukija saattaa tästä neuvosta aavistella, että tekstin oikein ymmärtämiseksi vaadittaisiin korkeamman matematiikan hallitsemiseen rinnastettavaa kiinalaisen kirjallisen tradition tuntemusta.

Tästä havainnosta on helppo päätyä yhteen marxilaisen filosofian kohtalonkysymykseen. Marxismi on tarkoitettu työväenluokan ideologiaksi, mutta sen 'kieli' on saksalaisen, venäläisen tai kiinalaisen sivistyneistön kieltä. Saavuttaakseen työtätekevät massat marxilaisten filosofien ja poliitikkojen on täytynyt tehdä vielä yksi kielenkäännös. Tästä ovat esimerkkeinä Maon 'Punainen kirja' ja *Stalinin* 'Dialektisesta ja historiallisesta materialismista'.

Marxismin kääntämisen ongelmat ovat monimutkaiset ei-eurooppalaisille kielille. Mutta tuntuu siltä, ettei edes »Das Kapitalin» syntyalueella pystytä aina oikein ymmärtämään oppi-isää. Poliittisen taloustieteen tuntija *Marc Linder* katsoo, että marxilaisen filosofoinnin 'alhainen taso' anglo-saksisessa maailmassa johtuu huonoista 'Pääoman' käännoksistä englannin kielelle! Marxin hegeliläinen dialektiikka tuottaa hänen mukaansa »enormous problems of recreation in English». Voidakseen omassa Marxin teoriaa käsittelevässä tutkimuksessaan välttää nämä ongelmat Linder päätti saksantaa englantia (Germanize English).¹⁵ Samankaltaisesta ratkaisusta ovat saaneet nauttia myös suomalaiset sosiologit. Saksannetulla suomella tai englannilla epäilemättä pystytään tavoittamaan tarkemmin se, mitä Marx todella tarkoitti. Eri asia on, pystytäänkö näin kohottamaan sen enempä marxismin suosiota kuin keskustelun tasoakaan. Marxismista tulee tässä tapauksessa helposti eksegetiikkaa ja opin tulkitsijoista kieliopin opettajia.

5. Marxismia venäjäksi

Marxismin kehitys Venäjällä ja Neuvostoliitossa on tarkastelemastamme kielellisestä perspektiivistä mitä mielenkiintoisin. Venäjän intelligentsija, joka vuosisatamme alkuvuosina muuttui yhä vallankumouksellisemmaksi, oli eräänlaisessa välittäjän ja väliinpuotoajan asemassa. Se osasi venäjän lisäksi hovi-kieltä ranskaa. Saksan kielen asema oli myös vahva. Intelligentsijan kielelliset

valmiudet yhdistettynä tsaarin karkotuspolitiikan bumerangivaikutukseen merkitsivät sitä, että Venäjän vallankumouksellinen liike oli — ainakin johtonsa puolesta — kansainvälisesti orientoitunut. Venäläiset vallankumoukselliset narodnikit kävivät laajaa kirjeenvaihtoa Marxin ja Engelsin kanssa ja jälkimmäiset puolestaan opiskelivat venäjää ymmärtääkseen paremmin tämän maan oloja.¹⁶ 'Pääoma' käännettiin jo varhain venäjäksi ja se vaikutti voimakkaasti yhtä hyvin porvarillisen kuin sosialistisen taloustieteen muotoutumiseen.

Se, ettei tästä käännöksestä, päinvastoin kuin Englannissa, syntynyt heikotasoista teoreettista keskustelua, johtui monista seikoista: Venäjän filosofian hegeliläisestä traditiosta, vallankumouksellisen liikkeen tieteellisestä ja filosofisesta valistuneisuudesta yms. . . . Tässä kiinnitetään huomiota vain ongelman kielelliseen puoleen. Venäläinen intelligentsija oli kouliintunut saksan kieleen. Se pystyi seuraamaan oppi-isien käsitteellisiä piruetteja tarkasti. Esimerkiksi sopii vaikkapa *Leninin* pohdiskelu siitä, kuinka saksan kielen yhteisö (Gemeinwesen) sana olisi käännettävä venäjän kielelle:¹⁷

»Vaikeutta syntyy ehkä vain termin valinnassa. Saksan kielessä on kaksi 'yhteisö' sanaa, joista Engels on valinnut sen, joka ei merkitse erillistä yhdyskuntaa (otdelnaja obščina), vaan niiden kokonaisuutta (sovokupnost), yhteisösystemiä (sistema obščin). Venäjän kielessä ei ole sellaista sanaa, joten täytynee valita ranskalainen sana 'kommuuni', vaikka silläkin on omat haittansa.»

Lenin ei kirjoittanut näitä terminologisia huomautuksia suinkaan mihinkään marxismin kielioppiin, vaan taistelukirjoitukseen 'Valtio ja vallankumous', joka valmistui kesällä 1917! Tällä terminologisella hiustenhalkomisella oli valitsevassa tilanteessa mitä tärkein merkitys vallankumouksellisen liikkeen sisäisessä välienselvittelyssä. Olivathan narodnikit 'kääntäneet' Marxia siten, että juuri kyläyhteisöstä (obščina) oli tuleva Venäjän vapautuksen airut.¹⁸

Rajanveto erillisen yhdyskunnan ja niiden kokonaisuuden välillä merkitsi kahden toisistaan poikkeavan vallankumouksellisen strategian erottelua. Kyläyhteisö, obščina oli vallankumouksellisten narodnikkien tunnus. Asettaessaan sen tilalle ranskalaisen sanan kommuuni Lenin samalla tietoisesti pyrki luomaan bolševikkien omia tunnuksia. Valtion tilalle tuli luoda Gemeinwesen, kommuuni.

Venäläisen intelligentsijan kielellisen valmiuden lisäksi on huomioitava, että monet saksan kielen keskeiset termit ovat käännettävissä venäjäksi, mutta eivät englanniksi!

Ferdinand Tönniesin 'Gemeinschaft' ja 'Gesellschaft' termien käännettävyyttä pohtivassa tutkimuksessaan antropologi *Arne Runeberg* päätyi tulokseen, jonka mukaan näillä kategorioilla voidaan 'ajatella' saksaksi, italiaksi ja ranskaksi, mutta ei esimerkiksi englanniksi, ruotsiksi tai suomeksi. Venäjän kielen suhteen hän päätyi tulokseen, että 'Gesellschaftin' ja 'Gemeinschaftin' kääntäminen on mahdollista ja että venäläiset operoivat sanoilla 'obščestvo' ja 'obščnost' vastaavalla tavalla kuin saksalaiset omilla käsitteillään.¹⁹

Runebergin havaitsema yhtäläisyys yhteiskuntaa kuvaavien peruskäsitteiden luonteesta saa mielenkiintoista täydennysaineistoa dialektiikan kategorioista. Niistä monille voidaan venäjän kielessä antaa yksiselitteinen vastine, esim. 'predstavlenije' (vorstellung), 'snjat' (aufheben), 'zakonomernyi' (gesetmässig), mutta näille kategorioille ei useinkaan löydy vastaavuutta englannin kielestä.²⁰

Se, että Lenin ja monet muutkin bolševikit kykenivät ajattelemaan saksaksi, oli epäilemättä yksi tärkeä edellytys, että dialektiikka saavutti tämän vuosisadan kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä kunnioitettavia tuloksia Venäjällä. Voidaksemme ymmärtää, että tämä kehitys huipentui ja tavallaan myös päättyi Leniniin, on valotettava marxismi-leninismien historiaa kielen näkökulmasta.

6. Totalitarismin kielitiede

Marxismi oli vuosisadanalun Venäjällä voimakas länsimaistava tekijä. Liikkeen filosofit ottivat osaa eurooppalaiseen keskusteluun siirtäen samalla uusia ajatustapoja ja -malleja kotimaahansa. Venäjän erikoisolosuhteissa marxismilla oli omalaatuinen kaksinaisrooli: toisaalta se oli vallankumouksellinen ja kriittinen yhteiskuntateoria, toisaalta se oli myös eräänlainen kehitysteoria.²¹ Tämä viimeksi mainittu puoli tuli yhä näkyvämmiin esiin Lokakuun vallankumouksen jälkeen. Sosialismin rakentaminen maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa, valtiovallan säilyttäminen bolševikkien käsissä, suunnittelu ja organisointi veivät niin paljon aikaa ja energiaa, että vuosisadanalun emigranttifilosofointi joutui yhä enemmän taka-alalle. Keskustelusuhde Länsi-Eurooppaan katkesi. 'Sosialismi yhdessä maassa' oli oikeastaan tämän tosiasian virallinen tunnustus.

Edellä mainitulla kehityskululla oli voimakkaita vaikutuksia käytettyyn poliittiseen kieleen. Keskeiselle sijalle tuli marxismin filosofisten teesien yksinkertaistaminen, venäjytäminen ja niiden kääntäminen entisen Venäjän imperiumin vähemmistökansojen kielille. Virallisten poliittisten instituutioiden lisäksi poliittisesta kielestä tuli yksi valtiota yhtenäistävä tekijä. Mutta juuri tämä rooli merkitsi kielen köyhtymistä, eräänlaisen 'pidgin-marxismien' syntyä. Kommunismi ei enää ollutkaan mikään abstrakti asia, vaan 'neuvostovalta + maan sähköistäminen'. Tämän yksinkertaistamiskehityksen pani alulle Lenin, mutta sen varsinaiseksi toimeenpanijaksi tuli kuitenkin Stalin.

Leninin kirjoitustyyli oli jäljittelemätön ja kaunokirjallisen kekseliäs. Kun hän puhui vastustajistaan, hän käytti kaikkia satiirin ja ironian keinoja. Lenin esimerkiksi kuvaili reformismia saksalaiseksi pikajunaksi, joka saapui asemalle »hiljaisesti, rauhallisesti, tasaisesti ja täsmällisesti. Arvokas junailija avaa vaunun ovet ja julistaa: 'Sosiaalisen vallankumouksen asema: Alle aussteigen!'»²²Stalinin tyyli oli tämä kekseliäisyyden täydellinen vastakohta. Kymmeniä kertoja toistuvat samat ilmaisut, jotka lisäksi ovat usein muodollista

dialogia kirjoittajan itsensä kanssa. Stalinia tyypillisimmillään on esim. seuraava vastakohta-asetelman muotoilu:

»Voiko näin sanoa?

Ei, näin ei voi sanoa (njet, nelsja)!»

Kun *Nikolai Buharin* kulutti noin 400 sivua esitelläkseen dialektisen ja historiallisen materialismin aakkosia työläisille,²³ Stalin käytti samaan tehtävään 30 sivua julkaisussaan 'Dialektisestä ja historiallisesta materialismista'.²⁴ Buharin vyörytti lukijansa eteen koko eurooppalaisen sosiologian *Simmelistä Weberiin*, problematisoi ja arveli ilmeisesti myös Venäjän työläisten ja talonpoikien 'problematisoivan'. Stalin lopetti kirjasensa lyhyesti ja ilman kysymysmerkkejä: »Sellaiset ovat dialektisen ja historiallisen materialismin peruspiirteet.»

Stalinin yksinkertaisessa kielessä on vaikutteita useilta tahoilta. Ensinnäkin on huomattava, että venäjä oli hänelle vieras kieli ja tämän kielen hallintaan liittyi Gruusiassa 1800-luvun lopulla hieman saman tapaisia emootioita kuin 1900-luvun alun Suomessa. Tiflisiin seminaarissa, jota Stalinkin kävi, oli 1880-luvulla ollut lukuisia skandaaleja, joiden kaiku kiiri yli koko Venäjän. Yhdellä kertaa, vuonna 1883, oli syntynyt kapina seminaarin venäläistä rehtoria vastaan sen johdosta, että hän oli sanonut gruusian kieltä 'koirain kieleksi'. Kolme vuotta myöhemmin muuan papinkokelas murhasi seminaarin rehtorin. Pahinta kaikessa oli se, että tuskin puoletkaan oppilaista paheksuivat murhaa —pyhän synodin prokuraattorin *Pobedonostjevin* raportin mukaan.²⁵ Näissä oloissa siis Stalin oppi venäjänsä. Liekö tästä myöhemmin syntynyt sympatian side toiseen venäjän kielen 'opiskelijaan', *Otto Wille Kuusiseen*?

Toisena Stalinin kielen tyyppipiirteenä on, edelliseen liittyen, luettelomaisuus ja pedagogisuus. Parantaakseen julistuksensa ymmärtämistä hän jaottelei sen lukusarjanomaisesti: ensiksi, toiseksi jne. tai hän annosteli sen kysymyksiin ja vastauksiin katkismuksen tapaan. Kärjistäen voidaan väittää, että hänen jumaluusopillinen koulutaustansa näkyy juuri näissä tyylipiirteissä.

Stalinin 'nerous', jos nyt tällaista termiä hänestä voidaan käyttää, piili ilmeisesti siinä, että hän kykeni kääntämään nämä kielensä ja tyyliensä ilmeiset heikkoudet edukseen. Syntyperästään (isä gruusialainen, äiti osseetti) johtuen hänen epäilemättä oli vaikea saavuttaa samaa sofistikaation astetta venäjän kielen hallinnassa kuin Buharinin ja puolueen muiden teoretikkojen. Hän ei myöskään osannut ajatella saksaksi. Niinpä hän joutui, olosuhteiden pakosta suorastaan, tukeutumaan dialektiikan tulkinnassaan Leniniin.

Kun muut bolševikit ajautuivat teorioiden sokkeloihin, laajensivat marxilaisen keskustelun kenttää sosiologiaan, taloustieteisiin ja organisaatioteoriaan, niin Stalin ryhtyi tietoisesti yksinkertaistamaan marxismia. Syntyi marxismileninismien *k o o d i*. Tämä merkitsi sitä, että dialektiikasta tuli — paradoksaalisesti — sääntöjen järjestelmä, eräänlainen oikeinkirjoitussääntöjen kokoelma.

Muihin marxismin variaatioihin nähden Stalinin tulkinnalla oli kuitenkin yksi merkittävä etu puolellaan. Se oli massojen omaksuttavissa ilman vieraskielisten nimien tavaamisharjoituksia.

Yksinkertaistaessaan marxismin tietyiksi sanontatavoiksi ja kaavojen joukoksi Stalin itse asiassa lähensi marxismia luonnolliseen kieleen. Marxismista tuli analyysimenetelmän sijasta puhetapa. Tämä käy välillisesti ilmi amerikkalaisen ns. Harvard-projektin tuloksista. Tässä projektissa haastatellut neuvostopakolaiset, jopa ne, jotka suhtautuivat kielteisesti marxismileninismiin, käyttivät 'dialektista käsitteistöä' ajatuksiaan ilmaistakseen. Harvard-projektin tekijöiden täytyikin todeta:²⁶

»Selvästi he olivat oppineet läksynsä aivan liian hyvin ja marxilaisesta doktriinista oli tullut heidän ajattelunsa itsestään selvä (unquestioned) aineosa.»

Voidaan kuitenkin esittää perusteltu epäily, että se minkä Harvard-projekti empiirisiin tuloksiin ihmisten ajattelusta taltioi, ei todellisuudessa ollutkaan 'dialektinen käsitteistö' tai 'marxilainen doktriini', vaan juuri tuo marxismin k o o d i. Mielenpitemuokkaus oli ollut niin tehokasta, että se alkoi näkyä jo ihmisten käyttämän arkikielen tasolla.

Nämä näkökohdat ehkä tekevät ymmärrettäväksi yhden aatehistorian kummallisimmista kuriositeeteista, Stalinin vuonna 1950 julkaisemat kielitieteelliset muistiinpanot. Näitä mietelmiä on sekä lännessä että idässä (mm. *Hruščevin* muistelmissa) pidetty, harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta²⁷, eräänlaisen suuruudenhulluuden ilmentymänä: Stalin halusi sanoa viimeisen sanansa jopa niin syrjäisellä tieteenalalla kuin lingvistiikassa.

Tällainen tulkinta kuitenkin kiinnittää hieman liikaa painoa Stalinin oletetuille psykologisille ominaisuuksille ja liian vähän itse hänen 'kielitieteensä' sisältöön. Sen mukaan kieli oli perustasta ja ns. päällysrakenteesta riippumaton, kolmas kategoria. Venäjän kieleen oli sosialistisen vallankumouksen jälkeen toki vakiintunut joukko uusia sosialismiin liittyviä sanoja. Mutta tästä ei voinut Stalinin mukaan tehdä sellaista johtopäätöstä, että itse kieli olisi muuttunut. Kielioppi ja perussanavarasto olivat ennallaan ja niiden muutos oli äärimmäisen hidasta, sukupolvia kestävä. Kielitieteen olemassaolon oikeutus oli siinä, että kieli organisoii ihmisiä yhteiseen työhön.²⁸

Näin Stalin tuli paljastaneeksi oman 'sanamagiensa' tarkoitusperät. Kysymys oli kielen käyttämisestä organisoitaessa ihmisiä sosialistisen valtion rakentamiseen. Mutta tällä alalla ei voitu mennä liian pitkälle vaarantamatta tieteen kehitystä. 'Kielitieteen kysymysten' ehkä tärkein merkitys olikin siinä, että se antoi — uudestaan — kehitysluvan abstrakteille tieteille. Marxismin koodista ei saanut tulla dogmia. Stalin oli näin itse ensimmäinen destalinisoija. Mutta ymmärrettävää on, ettei yritys onnistunut ja kunnia siirtyi tässä asiassa hänen seuraajilleen.

7. Kieli ja valta: näkökohtia Stalinin hallintokoneesta

Edellä käsitellyt havainnot jäisivät vain marxilaisen filosofian esitystapaa koskeviksi reunahuomautuksiksi, ellei tarkasteltaisi niiden yhteyttä poliittisen vallan luonteen muuttumiseen. Marxismin yksinkertaistaminen oli väline, jonka avulla Stalin hyökkäsi puolueen vanhaa teoreetikkokuntaa vastaan. Hän vetosi massoihin, kouluttamattomiin tai juuri koulutuksensa saaneihin puoluekaadereihin. Mutta Stalinilla oli myös oma 'aivotrustinsa', joukko korkeasti koulutettuja henkilöitä, jotka näkivät hänessä johtajansa.

On tietenkin vaikea historiallinen ongelma ratkaista, ketkä olivat Stalinin kannattajia ja ketkä muodostivat sen ydinjoukon, joka teki hänen poliittiset operaationsa mahdollisiksi. Yksi mahdollisuus tutkia tätä ongelmaa on tarkastella sitä loppujen lopuksi melko suppeaa henkilöjoukkoa, joka selvisi hengissä tai ainakin eli suhteellisen pitkään Stalinin vallan välittömässä läheisyydessä. Näitä henkilöitä olivat mm. suomalainen Kuusinen, armenialainen *Mikojan*, ukrainalainen Hruščev, unkarilainen *Varga*, puolalainen *Radek* jne. Lisäksi Stalinin henkilökohtaisina avustajina (*pomošnik*), eräänlaisina harmaina eminensseinä toimi henkilöitä, joiden sukunimien 'vierasperäisyys' on silmiinpistävä: *Tovstuha*, *Mehlis*, *Peters*, *Levin*, *Kanner*, *Nazarjetjan*, *Gercenberg*, *Dimanštejn*, *Gotfrid*, *Bauman*, *Smitten*, *Černuha*, *Rekstyn*, *Kandelaki* jne.²⁸ Tällainen luettelo irroitettuna historiallisista yhteyksistään voi tietenkin olla harhaanjohtava. Mutta sattuman oikku sen enempää kuin Josef Dsugasvilin ylevän internationalismin osoitus pitkään eläneiden kansallisuusjakautuma tuskin voi olla.

Stalinin motiiveja 'koneiston' luomiseksi ei ole juuri tiedossa. Mutta sen sijaan on olemassa tiedonpätkiä siitä, mistä lähteistä tuo totalitaariseksi sanottua valtaa käyttänyt 'apparaatti' koottiin. Puolueen sihteeristö ja hallintoa valvova silmä, Keskuskontrollikomitea olivat tärkeässä asemassa. Mutta varmaankin yhtä merkittävää oli Stalinin toimiminen kansallisuuksien asiain kansankomissaarina. Tässä asemassa hänellä oli mahdollisuus tutustua ja hankkiutua läheisempiin suhteisiin vähemmistökansallisuuksien edustajien kanssa. Näihin tuttavuuksiin kuului mm. Otto Wille Kuusinen, tuo entinen kansallisromantikko, jota *Arvo Tuominen* muistelmissaan nimittää Stalinin 'käsikirjuriksi'. Kuusinen tuli tunnetuksi siitä, että hän, edelleen Tuomista lainatakseni, 'nykytteli' tekstejä, hioi sanamuotoja.²⁹

Standardiselytys sille, että yksinkertaista venäjää puhuva Stalin saattoi päihittää bolševikkipuolueen vanhan teoreetikkokunnan on ollut, että hän oli hyvä organisaattori, tarmokas, vallanhimoinen ja laskelmoiva poliitikko. Näitä ominaisuuksia kiistämättä on syytä viitata alamme klassikkoon, *Machiavelliin* ja tähdentää neuvonantajien ensiarvoista merkitystä. Se, että eri kansallisuuksista koottu neuvonantajajoukko saattoi tuntea lojaalisuutta juuri gruusialaista Stalinia kohtaan tuntuu hyvin mielenkiintoiselta, joskin tähän mennessä kokonaan laiminlyödyltä tutkimusperspektiiviltä. Kansallisuus eristi heitä ympäristöstään ja kanavoii lojaalisuuden yhteen suuntaan. Saman asian eräänlaisena

kääntöpuolena oli Stalinin 'kielitieteessään' esiin ottama seikka: juuri kieli yhdisti ja organisoi joukkoa. Voidaan hyvin ymmärtää, että yksinkertaisen formulan löytäminen, Stalinin tulkinta marxismista, viehätti Kuusisen ja Vargan tapaisia intellektuelleja. Heillä kaikillahan oli yhteinen heikkous Stalinin kanssa!

Esimerkkimme osoittaa, että kielen ja vallan välisen yhteyden tutkiminen edellyttää useiden päällekkäisten tekijöiden yhtä aikaista huomioimista. Tästä perspektiivistä tarkastellen on harhaanjohtavaa puhua 'stalinismista' jonkinlaisena yleiskäsitteenä. Kyseessä tuntuu olevan ilmiö, joka on ainutlaatuisen historiallisen kombinatoriikan tulosta ja johon myös kielitiede tarjoaa oman osaselityksensä.

8. Kulttuurirelativismiin haaste

Edellä tehdyt ekskursionit kielen ja vallan suhteisiin osoittavat, kuinka rikkaan empiirisen aineiston meitä ympäröivä kielellinen maailma muodostaa. Mutta oikeastaan vasta kulttuurien leikkausalueilla nämä havainnot kiteytyvät. Oma kulttuuri ja kieli paikantuu toisten kulttuurien ja kielten kautta. Tämä käsityskanta oli tärkeänä motivaatiotaustana maailmanmaineeseen nousseella westermarckilaisella yhteiskuntatieteellisellä traditiolla. Brittiläinen empirismi yhtyi siinä evoluutiotarkasteluihin, biologismi humanistisiin pyrkimyksiin. On tullut tavaksi ajatella, että tämän koulukunnan merkitys rajoittuu sosiologiaan tai antropologiaan. Tosiasiassa tällä traditiolla on selkeä sanoma myös valtio-opille ja politiikan tutkimukselle. En tarkoita nyt pelkästään poliittista organisaatioteoriaa tai esim. *Holstin* kirjoituksia valtion synnystä, vaan laajempia metodologisia pohdintoja. Niissä kieli ja politiikka liittyvät toisiinsa käsitteellisesti ja empiirisesti. Esimerkiksi voi ottaa vaikkapa *Arne Runebergin* luonnehdinnan kielen muuttumisesta eläväksi poliittiseksi todellisuudeksi:⁹⁰

»Niin kauan kuin sellaiset sanat kuin 'tasavalta', 'demokratia', tai 'grand fetiche' (yksi Auguste Comten jumalanvastikkeista) jäävät teoreettisiksi käsitteiksi ilman diffuusioita ja alati muuttuvaa emotionaalista sfääriä, joka on luonteenomaista arkipäivän kielen sanoille, ne eivät toimi yhteiskunnallisessa elämässä. Vasta kun 'demokratia' tai 'tasavalta' liitetään esim. saatuun uuteen maapalaan nämä sanat alkavat 'elää'. Ainoastaan tällöin voidaan yhteiskuntaa ylläpitää ilman sellaisia havaittavissa olevia siteitä, joita ilmentää kuningas hänen käskyjä toimeenpantavine esikuntineen. Silloin kun sellaiset sanat kuten 'isänmaa' tai 'valtio' ovat tulleet 'eläväksi todellisuudeksi' (living reality) voidaan tuollainen 'kuningaskunta' heittää pois kuin rasittava taakka — ja voidaan kysyä, eikö myös nykyinen Jumalamme, joka on pääasiassa kuninkaan heijastuma (reflection), voi mennä samaa matkaa lingvistisen evoluution tuloksena.»

Runebergin 'poliittinen lingvistiikka' kuvaa hyvin pyrkimystä tarkastella yhteiskuntaa kielen kautta. Kieli on 'kulttuurin indeksi' ja siis taltioi myös

poliittisten ilmiöiden ulottuvuuksia. Se ei ehkä löydä behavioralistin niin kiihkeästi jahtaamaa poliittista 'tosiasiaa', mutta sen sijaan se voi päästä selville näiden 'tosiasioiden' muodostamis- ja tulkitsemistavoista, kulttuurin symboleista ja mykistä koodeista.

Tähän haasteeseen vastatessaan tutkija joutuu kuitenkin kiusalliseen tilanteeseen: hänhän on oman kielensä ja kulttuurinsa vanki. On pakko paeta, on pakko murtaa vankilan ristikot. Jotain tämän kaltaista lienee ollut *Edvard Westermarckilla* mielessään, kun hän vuonna 1907 kirjoitti ohjelmajulistukseeseen seuraavat sanat:³¹

»Sosiologin on niin pitkälle kuin mahdollista irrottauduttava rodustaan, maastaan ja kansalaisuudestaan; hänen on päästävä irti niistä intresseistä, sympatioista, ennakkoluuloista ja taikauskosta, jotka ovat hallinneet häntä ja hänen yhteiskuntaansa ja aikakauttaan, hänen täytyy tarkastella muutoksia, joita yhteiskunnallisille ilmiöille on tapahtunut ja tapahtumassa ottamatta huomioon kansalaisuuttaan, uskontoaan tai henkilökohtaista hyvinvointiaan.»

Tämä tietoisien vieraannuttamisen ohjelma tuotti aikanaan loistavia tuloksia, suhteellisesti tuolloin vallinnutta Eurooppa-keskeistä maailmankuvaa.

Paluu Westermarckiin ei ole tieteellistä nostalgiaa. On selvää, että evoluutioantropologian katkennut traditio on täynnä avoimia filosofisia ja teoreettisia ongelmia. Tässä niitä on käsitelty vain yhdestä ahtaasta näkökulmasta. Silti johtopäätös on tärkeä: kieli on 'elävää poliittista todellisuutta', sen julistaminen epäongelmaksi on kuollut fraasi.

VIIITTEET

1 B. L. Whorf: *Collected Papers on Metalinguistics*, Washington, 1952, s. 67.

2 Ibid., s. 67.

3 Sosiaaliantropologi Arne Runeberg kutsui tätä analyysitapaa nimellä 'analysis by translation'. Ks. Arne Runeberg: *On the (Un)translatibility of Some of Ferdinand Tönnies' Principal Sociological Ideas*, Acta Sociologica, 14, 1971.

Runebergin antropologiaa olen käsitellyt lähemmin artikkelissa 'Lingvistisen antropologian poliittiset ulottuvuudet: näkökohtia Arne Runebergin tuotannosta', teoksessa Anita Kelles (toim.): *Suomalaisen antropologian uranuurtajia*, Helsinki 1981.

4 Martti Rapola: *Lisiä kirjasuomen sanaston historiaan. 5. Eräiden valtioelämän alalle kuuluvien kirjasuomen sanojen synnystä ja edeltäjistä*, Virittäjä 1943.

Ks. *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, Helsinki, 1955—1978, A. G. Preobrasenskij: *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*, Moskva, 1910—1914, Max Vasmer: *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1955 sekä A. Meurman: *Wenäläis-suomalainen sanakirja*, 1895. Viimeksi mainitun sanakirjan kansilehdellä lukee paljon puhvasti: 'Poistettu kouluhallituksen määräyksestä Normaalilyseon kirjastosta v. 1936'. Kiitän fil.lis. *Martti Kahlaa* mielenkiintoisista aihepiiriä käsitelleistä keskusteluista. Venäjä, slaavilaiset kielet ja Itä-Eurooppa yleensä ovat edelleenkin eräänlaista 'terra

incognittoa' suomalaiselle yhteiskuntatieteilijälle siitäkin huolimatta, että juuri tältä suunnalta löytyy mitä mielenkiintoisimpia vertailukohtia ja historiallisia juuria.

5 Umberto Eco: *L'oeuvre ouverte*, Paris 1965, s. 20.

6 Ks. Johanna Enckell: Ranskalainen strukturalismi kirjallisuudentutkimuksessa (poetiikka), teoksessa Satu Apo, Johanna Enckell, Osmo Kuusi, Eero Tarasti (toim.): *Strukturalismia, semiotiikkaa, poetiikkaa*, Helsinki 1974.

7 Norbert Wiener: *The Human Use of Human Beings, Cybernetics and Society*, New York, 1950, Ludwig von Bertalanffy: *General System Theory, Foundations, Developments, Applications*, New York, 1968.

Ks. tästä teemasta Ilmari Susiluoto: *Cybernetics and Systems Theory as Instruments of Political Control*, julkaisussa Erkki Berndtson, Ilmari Susiluoto, Kari Palonen: *Control, Freedom and the Responsibility of Political Scientists. Papers on the Non-Cumulative Growth of Political Science*, *Jyväskylän yliopisto, Valtio-opin laitos, julkaisuja*, no 37—1979.

8 Johanna Enckell: *m.a.*, s. 156.

9 Salomon Klasczko-Ryndziun kuvaa tilanteen kehittymistä näin: »'System-theoretic' political scientists took from the systems theory a certain number of elements and introduced them in their ideological-framework producing a kind of secondary literature about systems theory.» Salomon Klaczko-Ryndziun: *Application of Systems Analysis to Political Science. A Critique and Some Propositions*, *IPSA Congress*, August 12—18, 1979, Moscow.

10 Gunnar Landtman: *Varhaisin kulttuuri*, Porvoo 1920, s. 24.

11 Rafael Karsten: *Inkavaltio ja sen kulttuuri*, Helsinki, 1946, s. 126.

12 Helmer Ringgren: *Uskonnon muoto ja funktio*, Helsinki, 1972, s. 33.

13 K. Marx, F. Engels: *Kommunistisen puolueen manifesti*, teoksessa K. Marx, F. Engels, *Valitut teokset*, kahdessa osassa, I osa, Petroskoi, 1958, s. 30.

14 Mao Tsetung: *Poems*, Peking, 1976, s. 53.

15 Marc Linder: *Reification and the Consciousness of the Critics of Political Economy. Studies in the Development of Marx' Theory of Value*, Copenhagen, 1975, s. V—VI.

16 Tästä kirjeenvaihdosta ks. K. Marks, F. Engels i *revoljucionnaja Rossija*, Moskva, 1967.

17 V. I. Lenin: *Gosudarstvo i revoljucija. Učeniye marksizma o gosudarstve i zadači proletariata v revoljucii*, teoksessa V. I. Lenin: *Polnoje sobranije sočinenii*, tom 33, Moskva 1969, ss. 65—66.

18 Ks. A. Walicki: *The Controversy over Capitalism. Studies in the Social Philosophy of the Russian Populists*, Oxford 1969.

19 Arne Runeberg: *op. cit.*

20 Ks. tästä David Joravsky: *Soviet Marxism and Natural Science, 1917—1932*, London 1961, s. XIII.

21 Ks. tästä A. Walicki: *op.cit.*

22 V. I. Lenin: *Kykenevätkö bolševikit pitämään valtiovallan?*, teoksessa V. I. Lenin: *Valitut teokset*, neljässä osassa, osa 3, Moskova, 1967, s. 270—271.

23 Nikolai Buharin: *Teorija istoričeskogo materializma*, Moskva, 1922.

24 I. Stalin: *O dialektičeskom i istoričeskom materializme*, teoksessa I. Stalin: *Voprosy leninizma*, Leningrad 1953.

25 Näistä näkökohdista ks. Anton Karlgren: *Punainen diktaattori. Stalin ja bolševismän kehitys leninismistä stalinismiin*, Jyväskylä 1942, s. 24—25.

26 Raymond A. Bauer, Alex Inkeles, Clyde Kluckhohn: *How the Soviet System Works*, Cambridge, 1956, s. 34.

27 Tällaisena poikkeuksena voi mainita Pertti Lindforsin kirjoitukset marxismin ja positivismän suhteista. Ks. Pertti Lindfors: *Der dialektische Materialismus und der*

logische Empirismus. Eine kritische und vergleichende Untersuchung, Jyväskylä, 1978, s. 231—233.

²⁸ I. Stalin: *Marksizm i voprosy jazykoznanija*, Moskva, 1950.

²⁹ Näistä henkilöistä ks. Niels Erik Rosenfeldt: *Knowledge and Power. The Role of Stalin's Secret Chancellery in the Soviet System of Government*, Copenhagen, 1978, s. 129—160.

²⁹ Arvo Tuominen: *Kremlin kellot, Muistelmia vuosilta 1933—1939*. Helsinki 1957

³⁰ Arne Runeberg: *Some Observations on Linguistic Patterns in a Bilingual Society, I—II*, Helsinki 1951—1953.

³¹ Edvard Westermarck: *Sociology as a University Study, Inauguration of the Martin White Professorship of Sociology*, 1907.